

R. M. DE AZKUE

EUSKALTZAINBURUAK HASPARÈNGO BATZAR AGIRIAN

GEO. LACOMBE EUSKALTZAINARI EGINDAKO ERANTZUMENA

EUSKALDUNAK :

Amasei urte igaroxe dira, Parisko *Bibliothèque nationale* deritzaion gutuntegi ugari artan gure Bonaparte andiak egin ta eraginiko esku-idazki (izkribu) andana baten atzak (erakutsiak) ediren nituela ta berak irakurtzera berealaxe Londresa yoan nintzala. Paper aiek irakufiz oar-moañak artzeko ustez goiz ta afatsalde agertzen nintzan Luis Luziano zenaren alargunarenean. Ilabeteren bat ala eman ta gure Aldundiari (Diputazioneai) irakurgai guzi aiek erosarazi nizkienean, alargunari eskeintza auxe egin nion : Andrea, astiuneren batez nere indaíez ginoan (heinean) euskaldunai *zure senaía nor izan degun* liburuxkoren batean erakutsiko diet.

Gizonaren eskeintza ta egintzak bere oinen uratsak bezelakoak izan bear dute : alkañen bestenakoak, batzuk besteak bezen luzeak. Eskuiko oina zeñen bat auferatu bada (*zeñena* zuen izena orain eun bat urteko euskaldun askoren neguñiak, izariak) eskuiko oina zeñen bat auferatu bada, zeñen bat auferatu bear du ezkefekoak ere. Londresen egin nuen- eskeintza ark zeñenak ugari zituen eta geroztik bildurak yota bizi izan naiz nere egintza askozaz (aunitzez) laburagoa izango otedenez. Orain, euskaltzain beñi onen itzaldia belafiratu dedanez geroz, yoana det nere bildurá. Eskuiko uratsa (Londresko eskeintza hura) luzea bazen, ezkefekoa (Parisko egintza) ain luzea izan daiteke. Urats batzuk, geienak, oin utsez egiten dira ;

besteak, batez ere ibili dabilena anka-bakaña bada, oin-ordekoz ornitzen ditu gizonak : trapalez, makuluz, gorputza makila batek irozotzen diolarik. ¿Non oteda nere oin-ordeko ori?

Gure Pierre Broussain maite maitagarña Jaunak berarengana erautzi zigunean ta bere utsunea betetzeko Lacombe yaun oni ots egieran, beronek egun onetarako itzaldigailzat zer ar zezakean galde egin zidan. Nik, beronek nai zukeana artzeko eskubide osoa zuela, erantzun nion; bainan, nere aburua yakin nai bazuen, erakutsiko niola : *Bonaparte euskerarentzat zer izan den* : au zela, esan nion, nere ustez euskaldunak gogozen ta gozaroen entzungo ziotena.

Gizonak : nerabegarotik, mutiko nintzanetik, egiari gure mendiai bezelakoxe zaletasuna diot; eta sinets ezadazute : euskaltzain beñari nere eritzi au eman nion ordu ofetan, enintzan Londresko eskeintza artaz oroitzen. Bat ere enekiala, nere agindua betetzeko bear nuena ordu artantxe agertu zitzaidan. Euskaltzain beñi ta euskalari zâr zaitugun ofek nik baino efazago ta osokiago burutu âl izango dezu Euskaleñiak Bonaparteri zor dion lan au. Parisen bertan, zeroñen eskueran dituzu guk emen ezlitugun gairik geienak eta egokienak. Ekin beraz arloari.

Bonapartez auñetik euskereaz ganorazko (funtsezko) lañ guti egin zela diozu = egia da = ta geroztik norbaitzuk gogoz ari dñrâla eñiaren yakintza ikasi ta biltzen. Izan ere ofela izan bear zuen. Constantino andiak, bateatu ta zortzi egunen buruan, yauregitik irten ta uri-ondoko mendi-egal batean, buruntzia (koroia) erauntzita, aitzuñ ta añaitzufeñ luña ateratuz amabi zarekada, amabi apostoluen izenean, bere sorbaldetan eraman zituen, Vaticano-ko Eliza zâra eregiten asi ziranean. Ikuskizun eder au begietaratu zuten-argin ta zurginak gaineko egunetan poz andiz lotu izango zitzaizkion beren lanari. Napoleon agintariak

bere anai ta ilobentzat eřegego zenbait sortu zituen (Espainian, Westfalian, Napolesen, Holandan) eta Parisko kale (kafika) zabal batean yauregi edefik aski. Gure Luis Lucianok bein ere etzuen izan eřegekumekara bizi izateko minik. Bere alargunari entzun nionez, urtean bein agertzen zan lengusu agintariaren inguruan, Irugañen Napoleonen gortean, eta orduan ere gogoaz bestera. Lana izan zan bere gozamenik eztsuena. ¿Aritzekoa alda eřege odolik eztegunok, hura gure mintzoari ain minki atxikia ikusita, gu lan oni zinez ta minez lotuak bizi izatea?

Bonaparte, lanzale izanez, etzan bere lefotik yetxi, lanbeařak, koroedun ta koroegabeko, zeinnai artzen du-ta. Gu, lanzale izanez, aren lefora, eřege seme-lefora ezpada, ongile-lefora beintzat, aisa iritsi genezazke. Gizona dan gizonak bazkalmaiean baino lan-maiean gozaroago bere burua arkitu bear du. Ibilkoiak dirade berenez Egileak sortaraziriko izaki guziak : ibilkoiak, izar eder ditzirtsuak; ibilkoia, eguzki bizi-emailea; ibilkoia, andere berizale bat bezalatsu ořera ta onera dabilen, ereslarien adiskide ilargia; eta izakirik tikienak, sogailuxkoz (microscopioaren bidez) aztertzen ta ikertzen ditugun kazkartxoena ere, batera ta bestera ibili ezpadabiltza, bein ere eztira ordea geldirik egoten; beren apurkinak (molekulak) ziri-miri beti igitzen dira. Eta gizona, *Rex creationis* deitzen dutena ¿geldi, astiuts, nagi? Ementxe ain zuzen ere, Haspařengo uri eder onetantxe, ikasi nuen' lana maite eztuan gizonari emengo zãřek eman oi zioten deitura : *alferã* izentzat, goitizentzat *khorotza* : *alfer khorotza*.

Bizkaiko uri buruan, gure etxeko maipuru-gainean degun euskalari andiari = Bonaparteri = yařaikiz, euskaltzain guziok zein geiagoka lanari lotu bear gatzazkio. Lanak bizkortasuna emango dio gure izkera zãř oni : lanen lanak. Euskaltzain guziok diot lan egin bear degula : iloro biltzen geranoz-gainera urgazle ta deduzkoak (oho-

rezkoak) ere bai. Lan au gaitza, zaila, neketsua ta etorkizun gutikoa dala esanta, gerta diteke bat edo bestek izuturik atzera egitea, gibeleratzea. Eráza ta bertan bêra lantzeko arloa balitz, gerok gízalana nonbait bilatuta, gure afebai utziko genieke eskuartean darabilgun eginen au.

¿Nondik datorkio euskerari duen zailtasuna? Izkeren artean ikas-gogofena dalako? Ez, badira gogofagoak. ¿Erderartean ertsia, ats-ufia, zamatua bizi dalako? So egin Finlandiara, Bohemiara, Irlandara. Aiek Suecia ta Rusia ta Alemania ta Inglatefaren gandik ertsiago, sapuztuago ta makufoago bizi izan dira, bai bizkofoago ta efrutsuago ere. Nere ustez banatua izatea du euskerak bere antzu- ta aultasunaren iturri ugariena. Zuberon era bat, Bizkaian beste bat; erdi-inguruko Lapurdik, Gipuzkoak eta Napafoak ere, ain banatuak ezafein, beren euskalkiak dituzte. Eremu txikia da Euskaléria onenbeste mintzoera gotorki ta indartsu hizirik irozotzeko. Izkerak, landareak bezela, lufean bizi balira; une batean pofoak, arontzago tipulak, beste txantel batean azak, auzoko alofetan garia, artoa, oloa ta garagafoa bezela, Zuberoko belaietan *hantzéko mintzaidetia* liteke egokiena, Lapurdin Lapurdikoa ta onela beste eskualde orotan ere. Ele ta itzen bizitokia, lufo balitz, gure egikizuna laborariena bezen ezlitsua liguke; eta euskaltzainak Virgilioren artzainak bezela txirula ta txilibitua yotzen eman lezazkete alai ta gozaro, goiz ta arats, ordurik geienak.

Euskera zarak, birgaztetuko bada, nai ta ezkoa du banatasunetik batasunera etortzea. ¿Nola? Bizkaian, Gipuzkoan ta Napafoan izan ditugun batzar agirietan efiari bere eritzia (aburua) eskatu diogu. Orainarte batu ditugunak bi bide auetara yotzen dute : *evolution* ta *revolution*. (Euskeraz eztaikit argiro agertu netzazkean bizibide auen izenak : bilbatuz ta itzularaziz). *Evolution* : bakoitzak bere

euskalkiari bizia emanaz; *revolution* : euskalki bakar bat *literariotzat* artuz. Aztef ditzagun bein banan.

Frantzian bizi nintzalarik, eztakit zein paperetan irakufi nuen gezur « *mensonge* » esan-bearean *canard* erabiltzea nondik datozen. Zelai idor elkor batean âtetaldea omen-zegoen gosez, *krok* batak eta *krok* besteak zer-yan etzutela. Egazti aietako batek bere urdail ustua betetzeko grauskada bat eman zion ufen zuenari ta ezur ta mamin iretsi zuen. Aiek ala ikusita, beste guziek alkar yaten asi ziran. Lumaz inaufia gelditu zan zelaia; egaztirik bi bai-zik ez, gizen-gizen biak. Aiek ere mokokaldi gogofa eginta gero, batak bestea barenean sartuz, taldeko lagun guzien aragiak urdail bakar batean kokatu omenziran. Nik irakufi nuen -paperak etzuen aipatu âtetalde aren inguruan otso ta aizeri goseak amikaturik zelatean (barendan) otezan. Izan balitz, etzan âterik bat ere bizirik geldituko; egazti-mordo osoa ufen zan oianera, puskatua ta orzkatua otso-aizerien sabelean yoango zan. Atetalde hura bezelakoa gure euskalkitaldea degu; eta jai! beron eskortan otsoa ta aizeria bizi dira. Indian ta Grezian ta Italian ta Espainian ta Ingleteran ta Frantzian ta Alemanian eta izkelkitaldea izan dan Efi andi guzietan bezela, gure artean ere *evolution* = alkar irestea = bear bada, bildur naiz, safakioa eraietaragino sartua det, alkar yan ta bat gelditu baino lenago, ezotedituzten otsoak eta aizeriak = Espainiako ta Frantziako izkerak = gure euskalkitxo guzi auek iretsiko.

Beste batzuk uste dute euskera, orain banatua, gero batua izan dadin, *Revolution* bear dala, bat artu bear degula, naiz dan bezela, naiz besten aberastasunez ornitua, betegindua. Zein izango degu euskalki oberetsi ori? Eztagokit neri galde oni erantzumena ematea. Zerbait, ofegatik, azaltzea zilegi izan bekit. Bizkaiko euskalkiak a) beste edozeinek baino ezpain geiagotan ots egiten du, b) gure

gizaldi onetan beintzat beste edozein baino landuago izan da, z) bizigailutzat bear dan eskuartea bere Aldundiarengandik (*Dipulazionearengandik*) ugari artzen du ta ofela Institutoan (*Liceoan*) euskerazko irakasguak bi ditu, bat maisutegian (*Ecole Normalean*) ta nexkamutiñentzako eskolak eun sortzen ari dira.; d) edertasuncan badira euskalki batzuk zerbaitetan osoago dirudifenak, baina beste zerbaitetan ornituago, beteginago degu angoa. Eta au onela izanafen (entzun au ongi, euskaldun anai maiteak) Bizkaian, geienak ez noski, baina askok gure euskalkia ulzi ta beste bat, erdi-inguruko bat, euskaldun geienentzat ulertefazago (aditzen aisago) den bat autatuko genuke. Edozein euskaldunek zati bat baino osoa maiteago izan bear du. Au gora-bêra guziok « nik nerea, nik nerea, nik nerea » -ka astekoak bagera, otsoak eta aizeriak guziok ezereztu-orduko, sendoen bizi dan euskalkia ar bezate etorkizuneko euskaldun orok berentzat.

Agur, aspaldiko adiskide zaitudan Lacombe yauna. Ogei ta iru urte da lenengoz alkar ezagutu genuela. Ufuan, Abbadie-ren euskalyaiak izan ziran batez ni ere deitu nindutelarik, ikusi nituen gauzetatik bitxo ditut soil-soilik nere oroimenean. *Omnes feriunt, ultima necat* irakufi nuen Elizako orenean (erloyuan); eta mai luze batean hospasei euskalari (Broussain gaixoa ta ni ukalondoz ukalondo) bazkaltzen ari ginala, bi euskalzale gazte, iletsu ta bizargabeak biak, xoko batean nekuskien, mai txiki baten inguruan eseriak eta begipeko efeki ta barazkiai bezen usu ta tinko guri so egiten zigutela. Bi aietatik bata zerorizinan. Geroztik burua soildu ta artaburu lur onekoai bezela aurpegia bizañez bete zaitzu. Ordutikoa edo lenxeagotikoa dezun euskalzaletasun sustraitsu ofezaz Parisko izkelari argitsu ta omentsuenai urte askotan beren irakaspenak entzun dizkiezu. Poz-pozik irakufi ditut noizean beinka or ta emengo aldirokoetan egin dituzun lantxo

zeatzak eta atsegin andiz ikusi zaitugu Benapafoako troka artan lau-bost garaitan itz ta esakera, esakune ta ipuin (ixtorio) biltzen. Betorkigu argitara len bai len ta ordu onean Aldudeko euskera. Eskefak zor dizkizut (eta euskalzale guzi auen aúean nere zor au garbitu nai del) eskefak nik Londresen egindako eskeintza hura zuk Parisen egin gogo dezulako.

Eskefak, Haspañengo auzapez yauna, zuri ere Euskaltzaindiari egin diozun afera gozo onen alderako. Befiz ere zeroñi ta zure arduraperako iri maitagañi oni esker biguñ bañenetikoak erakutsiko genizkizute, Euskaleñi guzian ots andikoa izan zen zuen eñitar Pierre Broussain sortu zen etxean, Bañandegian, nor zan erakutsiz, oroitañi bat ezañ bazenezate. Gizon ona, osoki ona; elizkoi ta eñikoi gartsua, senar ta guraso biotz andikoa, lander ta gabékiko eñukiofa ta ongilea, euskalzaletasunean gutxi bezelakoa, euskalari argia, euskaltzain zintzo ta ordutsua, iri onetako auzapez lanari ongi ta luzaro yafia, inguru onen âldun (*conseiller general*) Paben izana : auxe izan dezute ta izan degu nere adiskide maite kutun Broussain Salagoity. Berak Yainko maitearengandik bear degun goiargia ardietsi bekigu, emen asibeñi utzi zituen lan auek azken on batera eraman âl ditzagun.

Bilbon, 6-III-1921.

EUSKERA

BENABARE LAPURDI TA ZUBEBO'KO IKASTOLETAN

Gure irakufle batzuk askotan galde egin digute ea egia izango ote zan Prantzi'ko Ikaskuntz-Artezkariak (Ministre de l'Instruction publique) Euskaleñiko maisueri euskeraz